

PRAECEPTOR GERMANIAE.

Emlékezés Melanthon Fülöpre, születésének negyedszázados emlékünnepe
alkalmából 1897. február 16.

I.

A pár év előtt nagy fényvel restaurált wittenbergi vártemplom azon híres kalapácsütéseken kívül, a melyekkel Luther annak kapuján, a 95 tétel felszögelése alkalmával, a kresztyén társadalom újkorának riadóját verte el, főleg két síremlék miatt nevezetes, melyeket boltozata fedez s melyek alatt Luthernek s Melanthonnak¹ hült tetemei nyugosznak. Egymás mellett küzdöttek, illik egymás mellett piheenniök is: egyazon szentségnek két — a gondviselés által egymás kiegészítésére rendelt őre, munkása. A nemes érczből, melyet Luther, az eislebeni bányász fia, erős kezével napfényre hozott, Melanthon, a bretteni fegyverkovács gyermeke elkészí-

¹ Nevét rendszerint Melanchtonnak írják, ámde nem helyesen. Igaz, hogy Reuchlin, a humanisták akkori szokása szerint, ily alakban görögösítette át M. családi nevét („Schwarzerd“ = fekete föld, μέλαν+κτῶν) s maga M. is kezdetben váltakozva mindkét formában írja magát: de már 1530-tól kezdve állandóan a „Melanthon“ nevet használja, a mint ez 1562-ben, tehát halála után két évvel kiadott műveiből (wittenbergi kiadás) kiviláglik. — V. ő e tekintetben a *Brettschneider-Bindseil*-féle „Corpus Reformatorum“-ot is. — Pozsonyi ev. lyceumi levéltárunkban meg van egy M. által Wittenbergben 1560-ban, biz. Crossensky Erasmus számára kiállított s néhány ajánló sorral is ellátott papavató bizonyítvány, ezen is, tehát nem sokkal halála előtt, Melanhtonak írja nevét. Reánk nézve tehát legyen döntő Mel. egyenes akarata. Ezt kívánja a történeti érzék és érdek, melylyel szemben ily nagy történeti alaknál a nyelvészeti érdeknek háttérbe kell szorulnia. V. ő még a *Schmid*-féle „Encykl. des ges. Erziehungs- u. Unterrichtswesens“ „Mel.“ és e füzet „Egy Mel. okirat“ cz. cikkét.

tette az igazságnak legyőzhetlen fegyverét, hozzátársítván a valláshoz a tudományt, a reformatióhoz a humanismust; a mivel újjáteremtette az egész oktatásügyet s megszerezte magának a „Praeceptor Germaniae“, a Németország tanítója dísznevét, kinek epitaphiumául kortársa, a költő paedagogus. Fabricius (Goldschmid) György méltán írhatta :

„Incluta quidquid habet studiis Germania laudis :
Ingenio peperit, clare Philippe, tuo“.

A tanítói cím — mondja Melanthon egy francia életírója, Nisard ¹ — „a címek legszerényebbike vagy egyik legnagyobbika, a szintérhez képest, a melyen a leczkék adatnak. Mikor az iskola egy egész nagy népet foglal magában, nincs annál szebb és irigylendőbb valami“. A szellemes, bár műve sok helyén felette elfogult francia írónak e helyt tökéletes igaza van. S midőn azt látjuk, hogy korának annyi jeles tudósa s paedagogusa között egyedül Melanthont éri a különös dicsőség, hogy egy egész nemzet egyetemes tanítójának nevezessék : e tény csak annál inkább fokozza vágyunkat s teszi kötelességünké, hogy ez irányban közelebbi vizsgálódásba bocsátkozzunk s tisztán megállapítsuk, miért s mennyiben lett Melanthon nemzetének eminens értelemben vett „praeceptora?“

A titok kulcsa azon már jelzett viszony, melyben a reformatio s humanismus egymás közt áll.

Hogy mi a reformatió, azt fejtegetnem szükségtelen. Az üdvre sovárgó léleknek önállóságra ébredése az egyedüli tekintélynek felismert Istenige alapján; Isten gyermekének, ki a kegyelem megragadása által szabaddá lett, tiltakozása minden emberi tekintély ellen a hit dolgában; az egyénnek teljes értékében, sőt feltétlenségében való diadalra jutása az őt lenyűgző egyházzal szemben; felragyogása a szabadság, egyenlőség s testvériség nagy eszméinek az Ige s ezt megragadó hit által érvényre jutott istenfűség alapján; egy-

¹ „Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából“. Magyarra ford. Vajda János. M. tud. Akad. kiadása. Budapest, 1875. 460 l.

szóval megújhdás az Istenigéjéből. Megújhdás a vallásos élet egész nagy mezején ; megújhdás az eltemetett, lánczra vort. porlepte bibliának s ebben az Ige forrásának [új]ból való megnyitása által ; megújhdás a keresztyén szellemnek az isteni Mester és az ő tanítványai által megmutatott, de a pápás egyház által elhanyagolt eredeti irányába való visszatérése útján.

Ámde a reformationnak, hogy a feladatát sikerrel megoldhassa, szövetséges társra volt szüksége ; a vallás, mely szelleméletünknek legbensőbb, legszentebb, de alapjában mégis csak egyik sphaeráját foglalja el, hogy valóban egész szelleméletünket áthassa, az ismeret, a tudomány segítségére van utalva, de csak azon tudományéra, a mely ép oly szabad, mint a hit maga, a mely ép úgy önczél, mint az üdvösség. Ezt a szövetséges társat pedig megtalálta a reformatio a humanismusban. Luther Melanthonban Így lett e két gondviselés-szerű alak együtt a megújhdott egész keresztyén társadalom megteremtője, így vált a protestantismus, mint az eredetileg vallási motívumokon nyugvó szellemirányzat, egyúttal a társadalmi, politikai, közgazdasági, tudományos és művészeti fejlődésnek, egyszóval az újkor egész culturájának élő forrásává, örök biztosítékává.

Tehát a mező, a melyen Melanthon megfigyelnünk s megértenünk kell, hogy jelentőségét is felfogjuk s értékét méltányolni tudjuk : a humanismus. Mi is az a humanismus?

A humanismus lényegében ugyancsak megújhdás, és pedig az antik, klasszikus világnézet s cultura új]ból való életre keltése útján. Hogyan? Hát annyira hanyatlottak volna a tudományok a középkorban, hogy e hanyatlással szemben csak egy menedék volt: vissza az ó-korba, a keresztyénségtől a pogánysághoz, a nagy egyházi doktoroktól a görög bölcsészekhez, római rhetorokhoz s poétákhoz? Csakugyan így volt a dolog! A hatalmas római egyháznak voltak ugyan a középkorban kiváló doktorai, a kiket a „megeczáfolhatlan“, a „szeráfi“, a „subtilis“, az „angyali“ és más hasonló díszes jelzőkkel tisztelt meg, de valójában nem volt tudománya, mert e tudomány számára hiányzott az egyedül szükséges életfeltétel : a

szabadság, a kutatásnak, a meggyőződésnek, az ítéletnek szabadsága. A tudomány nem volt öncél, hanem eszköz, a hierarchia hatalmi politikájának engedelmes eszköze. Szálló igévé lett, hogy a tudomány az egyház szolgálója („philosophia est ancilla theologiae“), s ha akadt oly vakmerő, a ki ez elvvel ellentétbe mert helyezkedni, keservesen kellett tapasztalnia, esetleg a máglyán bevallania, hogy az egyénnek mást tudnia, mást tanítania, mint a mit az egyház helyesnek tart, büntetlenül nem lehet, nem szabad. Minden a dogmatikai érdeket uralja s e szolgálatban a középkor ú. n. scholastikus tudósainak eltompul teljesen az érzékek a természet, a történet, az emberiség mult fejlődése, a classikus cultura és irodalom, sőt maga a biblia iránt is; egyedüli hőlcességök Aristoteles, a kit azonban nem képesek eredetiben olvasni, hanem miután rossz latinsággal megrontották, most e latin fordítás alapján tovább rontanak; ő vele s az ép oly kevésbé megértett Plátóval igyekeznek bizonyítani az egyház tantételeit: úgy, hogy az egész theológiájok nem egyéb, mint megromlott bölcsелеm s megromlott keresztyénség durva keveréke, melylyel magukat s a világot ámítják, miközben nominalisták és realisták, a dolgok és a fogalmak közti viszonynak tisztázása érdekében évszázados haszontalan czivódást folytatnak egy oly kérdés felett, a mely lényegében teljesen azonos avval, hogy mi is volt hát előbb, a tyúk-e, vagy a tojás? Melanthon maga, még heidelbergi tanuló korából panaszozza, hogy ott az ifjúság nem tanult egyebet, mint üres fecsegést, Aristoteles alapján, s midőn később Tübingába jön, egy tudós barátától, ki Aristoteles etikáját magyarázta, azt kellett hallania, hogy e tan sokkal magasztosabb annál, a mely a bibliában van; egy másik barát pedig egy alkalommal, templomi predikációjában azt fejtegette, hogy nem baj, ha az egész biblia elvész is, mert a vallást Aristotelesből teljesen reconstruálni lehet. A mi, Melanthon csipős megjegyzése szerint, „legalább eredeti gondolat volt s ezért többet ért, mint ama theologiai czivódás vagy a tudatlan papok barbár fecsegései, melyektől a templomok visszhangoztak“.¹

¹ V. ö. R. Schaefer: „Ph. M. Leben“ Gütersloh, 1894. 34. és 42. l.

S ez aprólékos czivódások valóban felette épületesek valának. A dogmát magát kritika alá venni, egyenes szentlélek elleni bűn. Mit tegyen hát a jó scholastikus barát? A lényeggel nem foglalkozhatik, hát épít szép rendszert. „Szókból lehet rendszert csinálni“, mondja a Faust nagy költője s valóban a középkor theológiája e tekintetben bámulatosat alkotott. Kiépítette a hierarchiai tan rendszerét, a melynek tagoltsága, arányai, fensége az azon korban — s bizonynyal nem ok nélkül, ép azon korban — virágzott gótikus dómokéval vetekedik. De miként e gótikus építmények merész vonalai grotesk, bizarr állatok s szörnyalakokkal diszítvék: ily tarkaságát látjuk ama tanrendszer épületén is a szőrszálhasogató kérdések bizarr czifraságainak, a melyekbe elméjük, mert a lényegyet kutatnia nem volt szabad, szükségszerűleg elmerült, elforgácsolódott. Szomorúan érdekes képét rajzolja e tudományos sötétségnek maga Melanthon, witembergi beköszöntő beszédében,¹ a melyben a scholasticismust egyenesen barbarismusnak minősíti, tudományát pedig álszineskedéssel, sőt czélzatos csalással vádolja s főképviselője, a párisi egyetem („Sorbonne“) után „Sophismata Sorbonnica“-nak nevezi. Mert a scholastikusok, Melanthon szerint, épen azt cselekszik, a mit a sophisták Plato korában: a mi nekik kedves, abban a szertelenségig túlcsapongnak, a mi kellemetlen, azt megvetőleg mellőzik. Az összetartozó dolgokat szertetépik, az össze nem tartozókat meg összezagyvalják, mintha csak Kentaurokat vagy Chimärákat kellene festeniök. Innen aztán a rengeteg homály minden téren, úgy hogy a scholastikusok maguk sem tudják, miről vitatkoznak valójában. Hozzá a nyelvük a legbarbárabb, legmegromlottabb latinság, a mely irataikat még homályosabbá teszi, úgy hogy szinte azt kellene gondolni, hogy miként hajdan az ephesusi síró philosophus, Heraklitosz, ők is legnagyobb örömeiket kifejezésük homályos voltában találják. Ezért aztán nem is lehet csodálkozni, ha áltudományok sem a szellemet, sem a jellemet nem műveli: a minek

¹ „Ph. M. Sermo habitus apud Juventutem Academ. Witemberg. de corrigendis adolescentiae studiis. 1518.“ Corp. Ref. I. 52. XI. 15. sk.

bizonyítékát épen maguk a scholasticismus főképviselői, a barátok szolgáltatják, a kik lusták és tudatlanok egyaránt. Elromlott tudomány pedig romlott erkölcsöket nemz. Azért Melanthon hadat üzen a scholasticismusnak már most, mindjárt tanári pályája küszöbén, életre-halálra, mert úgy van meggyőződve, hogy a ki az egyháznak s államnak javát akarja, amaz iránynyal békét egyáltalán nem köthet.¹ A hol azért alkalmá nyílik, kérlelhetlenül leleplezi tudatlanságukat. Az „epistolae obscurorum virorum“ cz. klasszikus satyra-gyűjteményben, a mely a scholastikus barátok tudatlanságát s konyhalatinságát oly pompás gúnynyal ostorozza, ott találjuk azt a humortól sziporkázó „Carmen Rithmicale“-t, a melyben szegény „Schlauraff Fülöp“ magister kölni barát, elpanaszolja keserves élményeit, melyeket a különféle német egyetemeken a „poétáktól“, vagyis humanistáktól szenvednie kellett. Mindenütt csak gúnyos szidalomra talált, itt-ott még el is verték szegényt; mindenütt új könyveket gyártanak (a jó barátoknak, ki a régi classikusoknak még csak hírét sem hallotta, azok iratainak kiadása „új könyv“) s a theologusokat (=scholastikusokat) megvetik; de valamennyi közt leghitványabb a tübingai Melanthon, ettől kellett a legtöbb gorombaságot elszenvednie: ám fogadalmat is tesz, hogy ha ez a gézengúz ember valahogy könnyű szerrel elpusztulna, bucsúra menne szent Jakabhoz. Végül sok bolyongás után Kölnbe ér, hol társai között nyugodalmat s békességet talál.² Ezt a pompás satyrát, melynek éle — mint látjuk — a kölni barátok ellen

¹ Corp. Ref. XI. 269. V. ö. „Monumenta Germania Paedagogica“ VII. k. dr. *Karl Hartfelder*. „Ph. M. als praeceptor Germaniae“. Berlin. 1889.

² „Tunc ad Tubingam abii:
Hic sedent multi socii,
Qui novos libros faciunt
Et Theologos vilipendunt.
Quorum est vilissimus
Philippus Melanctonius,
Sicut ego cognovi;
Et igitur Deo vovi,

Si viderem illum mortuum,
Quod irem ad sanctum Jacobum.
Fuit et Bebelius
Et Johannes Brassicanus
Et Paulus Vereander
Die schworen alle miteinander
Quod vellent me percutere.
Si non vellem recedere“ . . .

irányul, állítólag Melanthon írta¹ és pedig nyilván anyai nagybátyjának, a kölni Hogstraten Jakab által megtámadott Reuchlinnak védelmében, a mely vita intézésében Melanthonnak egyébként is nevezetes szerep jutott.² Tudjuk, hogy 1518-ban még egy satyrát akart írni Hogstraten ellen, de ekkor már Luther harczy riadója a közfigyelmet a Reuchlin-Hogstraten vitától elvonta s Wittemberg felé terelte. Ekkor mondta volna Reuchlin: „Hála Isten, végre akadt ember, a ki majd keserves munkát ad nekik s engem, öreg embert, nyugodtan hagynak meghalni“.³ Ámde Melanthon nemcsak gúnyolódni tudott a scholastikus barátok tudatlansága felett, miként a többi humanisták: ő utálta és gyűlölte őket. Fennmaradt egy előadása,⁴ melyben hallgatóit egyenesen az ő sophisticájuk meggyűlölésére buzdítja. Mert a gonoszat nem elég csak kinevetni, azt gyűlölni, sőt irtani is kell. S ez erkölcsi motivummal már a humanistában a reformátor nyilatkozik meg.

Ámde a scholasticismus tudatlanságának s barbárságának feltárásával még csak a képnek egyik, sötétebb felét, mondhatnók hátterét rajzoltuk meg, a melyről életteljes alakok domborodnak le, kik vagy a mystikusok, vagy a humanisták gárdájába valók. Vajmi természetes volt, hogy ama tudományos, vagy helyesebben mondva tudománytalan ridegség, mely a keresztyénség benső, mondhatnók életlényegét egy — bárha csálhatatlannak is vallott — tanrendszer külső formalismusába fojtotta s az üdvöt ennek vak elfogadásától tette függővé, nem elégítette ki az üdvre sovárgó kegyes sziveket s a scholasticismussal szemben vallási téren mindinkább érvényre jutott a mysticismus, a kegyes léleknek az istenséggel közvetlen egységre valló törekvése s ez irány szülte a Taulereket Lyrákat, a kik ismét Luther útját egyengették, úgy

¹ Így *Bretschneider*: Corp. Ref. X. 470—479. *Hartfelder* viszont *Huttennek* tulajdonítja i. m. 58 l.

² A viszály alapokat és intézését lásd: *Nisard* i. m. 309. sk l.

³ R. *Schaefer* i. m. 47. l.

⁴ „De Odio Sophisticæ“ Corp. Ref. XI. 544—550.

hogy nem egészen alaptalan a scholastikus barátok bosszús gúnyolódása :

„Si Lyra non lyrasset
Lutherus non saltasset“ . . .

De másrészt az is természetes, hogy azokban, a kiknek szelleméletében az intellectuális, az aesthetikai motivum volt erősebb, feltámadt a vágy tisztább ismeret, megbízhatóbb igazság s a tudományos igazság kutatásához nélkülözhetlen tudományos szabadság után. Hol keressék a megváltó szabadságot, igazságot? Akkor menekülnek — Konstantinápolynak a törökök általi elfoglalása (1453.) következtében — a kelet tudósai nyugatra, görög tudományukkal, könyvtáraikkal s tanítani kezdenek a nyugaton régi, régi s itt mégis új, mert rég elfeledett dolgokat. Az új irány először is Itáliában talál tűzhelyet s a classikus Róma utódai csakhamar a saját multjukat is más szemmel nézik, mint eddig. Felkutatják ősi nagy íróikat s észreveszik, hogy tulajdonképen csak a classikusok világában van az ő igazi otthonuk, míg a jelenkor, mely az egyéniséget ieljesen elnyomja, rabszolgaság, idegen világ nekik. Az ember kezdi megismerni, megérteni önmaga értékét. S a mint így fellelékezve körültekint, látja, hogy az a válaszfal, melyet közte s a természet között az egyház emelt, valójában csak börtönkerítés a lélek számára, s megtanulja a világot nem nézni többé a barátok világkerülő s gyűlölő szemüvegén keresztül. S miként a börtönéből kiszabadult rab megittasodva élvezi a szabad levegőt : úgy érzi, tapasztalja az önmaga s a természet igazi értékének tudatára ébredt ember is, mily szép a világ ! És megtanul a természetnek, az életnek örülni, vágya kiüzi a messzeségbe, kutatni, látni, élvezni a természetet és annak titkait nem a nyüzgő hagyomány, de saját értelme alapján megérteni. Ez a kutató vágy aztán átöröklődik a történet sphaerájába is s legszebb emlékét a Konstantin féle donatio kritikájában állítja fel.¹ Az okszerű kutatás lassanként felkölti a történeti pragmatismus iránti érzéket ; embereket, népeket kezdik benső pszichologiai fejlő-

¹ E. Valla : „De ementita Const. Donatione“.

désük nyomán tanulmányozni, az egyes írók s iratok magyarázója pedig többé nem az egyház vagy az iskola tekintélye, de az írók s iratok maguk s a lélek legnagyobb gyönyörűsége a classikus írók szelleme mélyébe hatolva, annak tartalmát a lehető leggondosabb finomsággal kifejezni, a mi a fordítás művészetét csodálatos fokra emeli.¹ „Így látjuk, mint törí szét az individuum hatalma a traditio és tekintély korlátait. A mi e törekvésnek az enthusiasmus s biztosság bizonyos fokát kölcsönzi, az annak felismerése, hogy ők csak egy nagy, rég elfeledett multnak munkáját folytatják: az antik szellem táplálja a modernt; az antikon tanulja meg az ember magát s a világot megérteni, s megfordítva, a maga új világnézete képezi az ó-világ megértésének kulcsát. A mire törekszik, azt az ó-kor már készen adja és pedig a tökéletes szép formájában. E szép titka immár ellesve. Ezen a fősúly. S ez aesthetikai szempont alá esik immár minden, még a morál is. Az életet széppé, kellemessé tenni: ez a czél; s a humanista életideál a „beata tranquillitas“.² Hogy hová emelte ez új irány Olaszországot, annak jellemzésére elegendő az olasz renaissance fénykorára utalni. „Az olasz renaissance rejtette méhében mindazon positiv erőket — mondja egy szabad gondolkozású író³ — melyeknek a modern culturát köszönhetjük, milyenek: felszabadulása a gondolatnak, megvetése a tekintélynek. a műveltség győzelme a származás kérkedése fölött, lelkesedés a tudományért s az emberiség tudományos multjáért, az individuum feloldozása békóiból, az igazság izzó szeretete s a látszat és effectus elleni ellenszenv.“

Valóban ez is megújhdás volt; megújhdás a tudományok s művészetek mezején, megújhdás az ember önállóságának, az individuum feltétlenségének érvényre jutása által, megújhdás régi alapokon. A „homo“ amaz igazi fenségében, a maga ősi szabadságával lép fel s ez irány neve azért a „humanismus“, az emberiség iránya.

¹ V. ö. P. Dresos: „Humanismus u. Reformation“. Leipzig, 1887. 10—11. lap.

² U. o. 11—12. l.

³ Nietzsche: „Menschliches, Allzumenschliches“. Chemnitz, 200 l.

Az olasz renaissanceon épül fel aztán a németországi, a mely amattól csupán irányának gyakorlatibb voltában tér el. A német humanisták, poéták, írók, de javarészből egyúttal paedagogusok is, a kiknek eszménye, hogy a culturát, melynek kincses házát ők is a classikus világban fedezték fel, általánossá, közkinccsé tegyék. Reuchlinnek, ki egyébként még inkább a humanisták czébszerű kerete mögé visszavonult, a kölni barátokkal folytatott s fentebb már említett küzdelme valójában a felvilágosodás s a tudomány szabadsága érdekében vívott küzdelem volt, azon gyámoltalan gyámsággal szemben, melyet az egyház a lelkeken a scholasticismus útján gyakorolt.¹ Ez a törekvés magyarázza meg a kor legnagyobb humanistájának is — kit Reuchlinnal együtt „Németország két szemének“ neveztek² — különös jelentőségét, ki egyébként, az újszövetség eredeti nyelvű szövegének kiadása által, eltekintve egyéb érdemeitől, a theologia reformatióját is bizonyos mértékben előkészítette.³ Ez Huttennek, ennek a legpopulárisabb humanistának, ki a legjobban értette, mint kell a humanismus elveit a nagy néprétegekbe is belevinni, óriási sikereit, másrészt pedig a kudarcot, melyet a megújulás ezen első rangú s még annyi más kiváló képviselőjével szemben a megavasodott scholasticismus szenvedett. Ama gúnyolódások, a melyekkel a szellemileg oly óriási előnyben levő humanisták az „obscurus barátokat“ ostromolták,⁴ azonban az ő tevékenységüknek csak negativ oldalát képezte, mondhatnám az általuk megkezdett új irányzatnak attikai savát szolgáltatva: mert törekvéseik positiv célja a tudományok s az

¹ Nem ok nélkül mondja *Hartfelder* i. m. 56. l., hogy ezt a hatalmas küzdelmet, a mely közép és nyugati Európa tudományos köreinek részvétele mellett a scholasticismus és humanismus között megvitatt, jelentőségre csak a kitörő reformatio multa felül.

² Bár nem esekély chauvinismussal, minthogy Erasmus holland volt s németül nem is tudott.

³ Az első kiadás megjelent 1516-ban. Ennek 1519-ben megjelent 2-ik javított kiadása szolgált Luther német újsz. fordításának alapul.

⁴ „Epistolae clarorum virorum“. „Epistolae obscurorum virorum.“ Erasmus Colloquiumai. Bebel Facetiái stb.

erkölcsi élet nemesítése, fejlesztése volt. és pedig egyrészt a teljes intellektuális s erkölcsi ürességében felismert scholasticismustól való elfordulás, másrészt s főleg a classikus tudományok s világnézet teljes feltárása által. A szolgálai utánzást utálják, eredetiből akarják a tudomány éltető italát meríteni. „Ad fontes!” ez a kiadott jelszó. Vissza a forrásokhoz: s evvel főleg a classikus nyelvészetnek új, eddig nem tapasztalt aranykorszakát idézik elő.

Természetes, hogy a szellemi mozgalom nem maradhatott Németország oktatásügyére befolyás nélkül. S tényleg azt tapasztaljuk, hogy a Konstantinápoly elfoglalását követő fél-század alatt az addig létezett hét német egyetem mellett hét új emelkedik.¹ a melyek az akkori tudás anyagát a theologia, philosophia, jog- és államtudomány, mint „a paradicsom négy folyója” útján vitték át a népbe. „termékenység s áldás özönét árasztva a föld minden országaiban az összes teremtmények örömére s Isten dicsőségére”; egyúttal azonban a barátok irigy gúnnyal nevezett „új” iránynak, a humanismusnak is többé-kevésbé hatalmas fellegráivá levének. Ezen utóbbi hét egyetem között, korrend szerint utolsó előtti helyen áll a böles Frigyes által alapított wittembergi akadémia, melynek első rectora Collich dr., maga kiváló nevű humanista, első theol. dékánja pedig Staupicz dr., a finom lelkű, humanista irányú augustinus rendfőnök. A mi egy egyetemenél rendszerint hátrány, t. i. annak ujsága, az íme Wittembergnek csak előnyére szolgált. Mert „mint új egyetem, ment lévén régi moh és lomtól, gyors felvirágzását annak köszönhetette, hogy a kor kérdéseivel és törekvéseivel hamar megbarátkozott.”² S a kor égető kérdését, törekvését — mint láttuk — a megújulás képezte, a vallásos élet s a tudományos cultura terén egyaránt. Wittemberg e kettőt megértette. „Kilencz hóval Luther fellépése után az egész világ figyelmét magára vonja. Egyetemi város lesz 1506-ban, de egyetemmé 1517. okt. 31-én”

¹ *A régiek*: Prága, Bécs, Heidelberg, Köln, Erfurt, Lipese, Rostock
Az újak: Greifswald (1456). Basel, Freiburg (1460), Ingolstadt (1472), Tübinga (1477). Wittemberg (1502). s. o. Frankfurt (1506).

² *Haberern J.*: „M. F.” élet- és korrajz. Pest, 1860. 14. l.

— mondja Haberern — s mi hozzá tehetjük még, hogy valóban tudományos egyetemmé csak akkor lesz, midőn oda kora humanismusának legegényibb s legrokonszenvesebb képviselője, Melanthon, 1518. őszén bevonul. S midőn Luther, a renaissancenak a vallási sphaerában oly egyedül álló, valóssággal tipikus képviselője, Melanthonnal, ugyancsak a renaissancenak a tudomány mezején — mint mindjárt látni fogjuk — oly eszményien előkelő képviselőjével Wittembergben kezet fog: e kézszerítés két új nagy elvnek, a reformationnak és humanismusnak frigykötése volt, a melyeknek világtörténeti hivatása, hogy együtt a bomladozó középkor romjain egy egészségesebb, egységesebb világnézetnek, az emberiség új korszaka világépületének alapjait képezzék.

Csak egy rövid pillantás Melanthon fejlődésére, meggyőző azon intensiv hatásról, melyet a humanismus az ő egyéniségének megalakulására gyakorolt. Már bretteni tanítója. Johannes Hungarus, ki ha csakugyan magyar származású volt, nem lehetetlen, hogy a magyarhoni renaissance legnagyobb képviselője, Mátyás király „budai intézetének szellemét vitte ki magával külföldre“.¹ Melanthon saját feljegyzése szerint kitűnő nyelvész és humanista. a kitől ő a latin nyelven kívül az igazmondást s engedékenységet is megtanulta. Pforzheimi tartózkodása alatt (1507—1509.) Hiltenbrand János és Simler György, mindketten Reuchlin lelkes hívei s ugyancsak a humanismus edzett harczosa² oktatják, utóbbi főleg a görög nyelvben; s a mi a fő, az ifjú Schwarzerd Lippusz fölött mindenütt ott őrködik anyai nagybátyjának, Reuchlinnak vigyázó gondja, ki ekkor — mint a württembergi Bundesgericht elnöke — Stuttgartban lakott ugyan, de kedvencz unokaöcsésével igen élénk, és pedig úgy levélbeli, mint személyes érintkezésben állott. Hogy mennyire haladott itt a humaniorákban, azt élénken illusztrálja azon tény, hogy a kis „Lippusz“ társaival, kik közt volt Grinaeus, a későbbi budai tanár is — egy alkalommal már Reuchlin tiszteletére egy kis vígjátékot

¹ Haberern i. m. 6. l.

² Közelebbről l. *Hartfelder* i. m. 6. s k. l.

adott elő, a melyet Reuchlin maga írt — s a minek következménye lett, hogy ez örömeiben kis unokaöccse nevét görögre fordítva, őt már is mintegy a humanisták czéhébe felvette; sőt egy más alkalommal, egy fogalmazványa megjutalmazását s mintegy a jövő jelzéseképen a 12 éves gyermeket ölébe ragadta, a saját tudori süvegét fejére tette.¹ Az ily névcsere akkoriban épen nem volt szokatlan, sőt a humanistáknál vajmi természetes. Hiszen a humanista, ki magát tulajdonképen Hellas és Róma polgárának tudta, a görög vagy római névre természetes jogigényt táplált s ezt nevének egyszerű fordítása által érvényesítette is. Melanthon, midőn a nagybátyjától neki adott nevet, családi neve helyett használatra elfogadta, evvel is a humanisták gárdájába való tartozását dokumentálta. S a kis humanistajelölt a heidelbergi egyetemen (1509—12.), mely szebb multja daczára² ekkor igazi scholastikus fészek volt, hol — mint tőle magától hallottuk — az ifjuság nem tanult egyebet üres fecsegésnél, már mint kitünő görög szerepel. Midőn egy alkalommal egy a görögben tájékozatlan professzora valamely név magyarázatánál fennakad s kétségét fejezi ki, ha találkoznék-e oly görög, a ki a dolgot megvilágosíthatná, a diákok, kik között ott ült Brenz, Württemberg későbbi reformátora, Bucer Márton, a későbbi irenikus theologus és Sturm, a későbbi strassburgi híres paedagogikai reformátor, egyhangúlag odakiáltották: „Melanthon, Melanthon!“ Sőt a midőn a két Löwenstein³ grófnak magántanítójává lesz, a 13 éves gyermek már óráihoz előkészületül egy görög grammatikát szerkeszt, a mely későbbi nevezetes nyelvtanának alapját képezte. 14 éves korában már a baccalaureatust eléri;⁴ de a magisteri vizsgához fiatal kora

¹ U. o. 8. sk.

² Itt tanítottak előbb Reuchlin. Agricola, Wessel (Gansfort) János stb. Ez utóbbit Luther — tudjuk felette nagyra becsülte. „Wenn ich den Wessel zuvor gelesen, so liessen meine Widersacher sich dünken, Luther hätte alles von Wessel genommen, also stimmt unser beider Geist zusammen.“

³ S nem Liebenstein. V. ö. *Hartfelder* i. m. 30 l.

⁴ Megfelel a mai abituriens vagy érettségi vizsgálatnak. A legalsó akad. grádus.

miatt, tudománya daczára, nem bocsáthatják. Ezért Melanthon megválik Heidelbergtől s Tübingába jön, a hol két évi tanulmány után, melynek keretébe a classikusokat, az egyházatyákat s a theologiát öleli fel s melyet magánúton a héber nyelvnek tanulmányozása egészített ki, magisterré promoveáltatott, és pedig 11 társa között, legifjabb kora daczára, a legelső helyen.¹ Imnár mint magister artium, tehát mint az artista (philosophiai) szak diplomás tanára működik a 16 éves ifjú négy éven keresztül, tanítva a bursában s maga is tovább tanulmányozva, mely munkásságának legszebb gyümölcse az eddig prózáirónak tartott Terentius eredeti versméretének visszaállítása.² Egyúttal mint az Anselm-féle nyomdának, mely ekkor főleg humanistikus iratokot adott ki, correctora, az ugyanitt nyomtatott Reuchlin-féle vitairatok szerkesztésében jelentékeny részt vesz, sőt már itt Aristotelesnek eredeti kiadását tervezi s ehhez az anyagot szorgalmasan gyűjti.³ A midőn pedig a classika philologia doktora Bebel 1516-ban meghal, ennek teendőit is Melanthon veszi át s e megtárgult munkakörében oly jelentékeny tevékenységet fejt ki, hogy mihamar magának Erasmusnak csodálkozó elismerését vívja ki, ki a legszebb reményeknek ad kifejezést a fiatal humanista jövőjét illetőleg. Tübingában Melanthon odajövételekor a humanismus erős fészekkel bírt, ott tanítottak egykori pforzheimi tanítóin, Hilsenbrand, Simleren kívül Bebel, Brassicanus, Stadianus, ott tanultak s működtek Oekolampadius, Gereander⁴ stb., egész kis gárda, szemben a régi irányú theologusokkal. Sajnos, e gárda mindinkább fogyott s az ósdiak erősödtek. Ezek folyton agyarkodtak reá, főleg, mert mindenben az eredeti forrásokat

¹ Corp. Ref. X. 297.

² „Comoediae P. Terentii metro memorisque restituae“. 1516. Corp. Ref. T. 9. XIX. 655.

³ Az volt a terve, hogy Aristotelest eredeti görög szövegében, a scholastikusok kommentárjaitól megszabadítva, adja ki. E nehéz vállalatról még csak 1518-ban tett említést, s munkatársaiul: Reuchlint, Pirckheimert, Simlert, Capitol s Oekolampadiust nevezi meg. Corp. Ref. I. 26. E terve azonban — sajnos — hajótörést szenvedett.

⁴ A „Carmen Rithmicale“ Vereandere.

használta, úgy hogy Melanthon, kinek a czivódás épen nem volt kenyerre, végül köztük valóságos börtönben érezte magát. Szabadulni vágyik azért s kéri Reuchlint, helyezze el őt bárhová, a hol békén, nyugodtan taníthat. „Akárhová küldesz tanítani, oda megyek.“ Fővágya tehát a tanítás, melyben élet-hivatását ismerte fel, s csak egyet óhajt hozzá, „életét irodalmi foglalkozások között, a bölcsészet szent csendjében tölteni el“. Így került aztán, miután már előbb a hiedelbergi egyetem meghívását visszautasította, 1518-ban Wittembergbe, nagybátyja Reuchlin ajánlatára, ki nyugodt lélekkel írta róla a választófejedelemnek: „Nem tudnék köztünk németek között senkit, a ki őt túlszárnyalná, kivéve Rotterdami Erasmust. ez is holland!“ A csökönös tübingaiak szinte megőrültek, hogy e kellemetlen könyvmolytól megszabadultak. Csak az öreg Simler nézte elborult kedélylyel: „Melanthon távozása Tübinga városára szerencsétlenség, és hogy itt nem fogták föl, mily nagy volt annak a tudománya, a kit most tőle Wittemberg elragadott“.

Melanthon tehát csakugyan mint humanista távozik Tübingából Wittembergbe és pedig mint az újabb gárda tagja, t. i. azok közül való, a kik nem elégedtek meg többé a barátok tudatlansága felett való élcelődéssel, hanem szakítva a régiebb humanisták békés traditióival, az élet-halál-harcot az ósdi szellem ellenében bátran felvették minden vonalon. A humanista „poéták“ e határozottabb része nem is ingadozott — midőn ideje megjött — Huttennel Erasmustól Lutherhez átlépni. Melanthonra tübingai tartózkodása, főleg a reuchlini vitában való részvétele kitünő iskola volt, hogy onnan Wittembergbe elhivatván, itt mihamar Luther mellé álljon s vele együtt a reformatió nagy munkáját megosztja. Erre prae-destinálta őt humanismusán felül főleg vallásos lelkülete.

Nisard, már idézett tanulmányában, azt mondja Melanthonról, a kit — miként láttuk — szive vágya csakugyan inkább az irodalom, a békés tanulmányok felé vonzott, hogy „nem reformátornak született“. Hogy „Luther előtt a választása könnyű lett volna; Luther után vagy vele, vagy ellene kellett mennie“. Evvel szemben Melanthon maga igazolja, hogy

reformátornak is, s nemcsak humanistának született, s hogy Lutherrel való megismerkedése után csakis vele mehetett. E csatlakozásának Lutherhez nem volt — mint Nisard gondolja — pusztán személyes alapja; nem pedig azért, mert itt nem közönséges társadalmi érzelmekről, de egy új, nagy elvről volt szó, a mely feltétlenül parancsol, még ha a személyes érintkezés, rokonszenv helyett ellenszenvet szülne is. Ha Melanthon csupán humanista s semmi egyéb: akkor Luther közvetlen közelében sem léphetett volna vele más viszonyba, mint Erasmus, vagy Reuchlin, a kik, bárha kezdetben a Luther által indított mozgalomban, mint az ő irányukkal rokon törekvésben, örömeiket lelték is, később bizony meghökkenve ellenségeivé levének. Mert az különbözteti meg e két irányt egymástól, hogy a humanismus mint intellectualis, aesthetikai irányú megújulás nem bírt érzékkel a vallásos üdvkérdés iránt, a mely viszont a reformatiónak, mint vallásos irányú megújulásnak egyedüli létalapját, életkérdését képezte, s ezért a humanisták, mihelyt az üdvösség dolgában az egyház tekintélyével szemben találkoznak, közönségesen elnémulnak, míg a reformátorok épen itt érzik magukat igaz elemükben s itt emelik fel szavukat, „és ha a világ mind ördög volna is!” Pusztá kritika, satyrikus gúny ily kérdések megoldásához magában véve még nem elegendő, s bármennyire hangsúlyozta legyen is a humanismus az individuum és a kutatás szabadságát, iránya, felfogása a vallási dolgokban valósággal pelagianistikus volt s így — legalább e téren — megtámadott ellenségével, a pápás egyházzal lényegében egyazon alapon állott. Innen érthető, hogy összes reformtörekvései vallási téren a középkor egyéb hasonló törekvései színvonalán felül nem emelkednek s a pápás egyház velök könnyen el is bánt: egy-két külső reform, s ezzel a nagy heccznek vége! A humanisták bármily tudós fők, de nem mind vallásos jellemelek, s innen magyarázható, hogy az a hatalmas öntudat, a mely őket jellemzi, az egyházzal szemben többnyire gyávasággá törpül. Erasmus csupán mint a régibb ívású humanismus tipikus képviselője jelentkezik akkor, midőn a hit dolgában meghunyászkodva mond le a saját ítéletéről az egyház tekinté-

lyével szemben; Valla Lőrincz, midőn az egyház megszorítja, hasonlóan minden tépelődés nélkül beadja derekát, s az egész dolgot csak komédiának tartja, melyen nevetnie kell; Reuchlin maga is csupa aggodalom, mi lesz a Luther által megtámasztott egyházzal s megzavart békességgel; igyekeznek is a veszedelmes férfiú légköréből unokaöccsét elvonni s tudjuk, hogy a midőn Melanthon nem hajlott nagybátyja szavára, ez őt a legérzékenyebben sújtotta, a mennyiben formálisan kitagadta s gazdag könyvtárát is — többszöri ígérete daczára — végrendeletében megvonta tőle. „Ne írj nekem többé semmit ily zavaros időben“. Reuchlinnak Melanthonhoz írott e szavai híven jellemzik a humanistát. „Én pedig nem arra nézek, hogy boldogan, de hogy becsületesen s keresztyénileg éljek.“ Melanthon e szavai Reuchlinhoz pedig híven jellemzik a reformátort. A humanismus tehát valóban, daczára a szabad kutatás fennen hangoztatott elvének, vallási dologban nem ért el avval semmit, mert egy perczre sem vette komolyan. Ám Melanthon érezte, hogy a tudás szabadsága az Istentől függő léleknek épen e függésében érvényesülő szabadsága nélkül még nem áldás; de érezte azt is, hogy a midőn a vallásos lélek valamit igaznak felismert, ott nincs tekintély, nincs hatalom, melynek a hit által megszentelt tudás magát alá vetni képes volna. Igaz, az ő hite nem az az erélyes, hatalmas lutheri hit, a mely meggyőzi a világot; a mint általában fejlődése egészben zavartalan, harmonikus volt, úgy hite is az a csendes, mély és komoly hit, a mely bízik és teljesen átadja magát. S mily gazdag e hívő lélek, mely mindenkor, mindenütt s mindenha a vallásban keresi az élet főkérdésének megoldását, s a maga nyugodalmát s boldogságát. Nem keresi az emberek tetszését, de igenis Istenét s csak az a célja, hogy egész élete egy állandó istentisztelet legyen. „Ha az embereknek nem mindig tetszem is, elég, ha az Istennek tetszem. Szentül és kegyesen gondolkozni, az igazat és szükségeset megtanulni, helyesen és világosan írni, jót és hasznosan beszélni, alaposan és egyszerűen tanítani, becsületesen és kegyesen cselekedni: ez az én istentiszteletem.“ Ez az életelve s e mellett a másik, a mit Páltól tanult: „Ha Isten velünk, ki ellenünk“. Ez alapon

már diákkorában s mindvégig a biblia az ő legédesebb lelki eledele. Érti, tudja, mily törekeny edény ő magában, hogy boldogságának, üdvösségének egyetlen forrása és biztosítóka a Krisztus, ezért ha a humanisták módjára olykor lantot ragad, lelke ki-ki bontakozik a földi körből s odaszáll, ott pihen meg, a hol egyedül van számára üdvösség és béke.¹

Hát itt csakugyan nem egy erasmusi lelkületű humanistával van dolgunk, a kinek főgyönyörűsége, hogy a classicusok világában éldegélve, kellemes könyveket írjon Európa műveltjei számára s e mellett hagyja folyni a dolgokat s nem irtózik semmitől inkább, mint az egyházi hatalommal való összezördüléstől; hanem egy keresztyén lélekkel, a mely már a *μετανοια* vergődésein általment s a melynek a tudomány is az üdvösség miatt üdvös és kívánatos. Így emelkedik ő ki kora humanistái közül reformátorrá, így jut el a humanistikus tudományok köréből a theológiához. „S ha német földön a humanistikus studium a theológiával összhangzásban maradt, ha el nem pogányosodott, ha frivolitásokba el nem tévedett“ s hozzá tehetjük, ha ellenkezőleg e studium vált a reformatió által inaugurált új korszak szellemi épületanyagává s a szabad tudomány a prot. theologia elválhatlan szövetségésévé: ezt nemcsak Németország, de az egész művelt világ Germania „nagy praeceptora irányának köszönheti“.²

Stromp László.

¹ Idézve Mel. e szép költeménye *E. E. Koch*: „Gesch. des Kirchenlieds u. Kirchengesangs“ VIII. k. 351 lról. Stuttgart, 1876. Németre lefordította Gigas (Heune) János. Közölve u. ott.

„Nil sum, nulla miser novi solatia, massam
Humanem nisi quod tu quoque, Christe, geris.
Tu me sustenta fragilem, tu Christe gubernas
Fac ut sint massae surculus ipse tua.
Hoc mirum foedus semper meus cogitet, uno
Hoc est, ne dubita, foedere parta salus!“

² *Haberern*: i. m. 48 l.